

HERMANN PÁLSSON

DULARGERVI Í HALLFREÐAR SÖGU

EINN af þeim þáttum *Hallfreðar sögu* sem valdið hafa töluverðum heilabrotum er frásögnin af Upplandaför skáldsins, sem Ólafur konungur sendir þangað í því skyni að drepa eða blinda Þorleif hinn spaka. Umræður hafa einkum lotið að tveim atriðum: sannfræði frásagnar og bókmenntalegum fyrirmyndum. Fyrir allmörgum árum ritaði hollenzki fræðimaðurinn William van Eeden ítarlega grein um þetta efni og komst að þeirri niðurstöðu að lýsingin á ferð Hallfreðar til Upplanda væri skáldskapur einhvers sagnamanns.¹ Um ritgerð van Eedens farast Einari Ólafi Sveinssyni orð á þessa lund í formála sínum að útgáfu *Hallfreðar sögu*: 'Ekki sýnast rök hans duga til að sanna þetta, en þó er ekki því að leynd, að mein er, að Hallfreður skuli ekki geta Þorleifs né sendiferðarinnar í vísun sínum. Þar við bætist, að sendiferðin á sér hliðstæður í kristniboðsþáttum konungasagna, einkanlega þar sem er þáttur Þorvalds tasalda, sem sendur er til Bárðar á Upplöndum. En þó að svo væri, að með þessum sögum væri skyldleiki, jafnvel rittengsl, þá get ég ekki komið í fljótu bragði auga á örugg merki þess, hvort ritið sé eldra. Hitt virðist mér augljóst, að allir þessir helgisagnakenndu kaflar sögunnar eru sér í flokki, og er vert að minnast þess, að enginn þeirra styðst við vísur.'² Síðar hefur Bjarni Einarsson tekið málið til rækilegrar athugunar í þrem ritum, sem komu út á tímabilinu 1961 til 1977. Í *Skáldasögum* ræðir hann m. a. um skyldleika *Hallfreðar sögu* við *Þorvalds þátt tasalda* og tekur þá upp þráðinn frá Einari Ólafi: 'Auðvelt væri að nefna ýmislegt annað auk athyglisverðra orðalíkinga (einkum með Ó-gerð) sem tekur af allan efa um rittengsl, og varla verður um það deilt að þátturinn er svo unglegur að hann tilheyrir miklu fremur lokum 13du aldar en upphafi, ef hann er þá ekki enn

¹ William van Eeden, 'Een episode uit de Hallfreðarsaga' í *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde*. Deel xxxix, Afl. 3 en 4 (1920).

² *Íslenzk fornrit* viii, lxvi. bls. (1939).

yngrri. Ætti því að vera víst að höfundur Hallfreðar sögu hefur ekki lært neitt af þætti Þorvalds tasalda, heldur hefur höfundur þáttarins einhvern tíma lesið vel Hallfreðar sögu. Hins vegar má benda á tvær frásagnir sem líklegt virðist að höfundur Hallfreðar sögu hafi sótt til ýmsar hugmyndir þegar hann samdi frásögn sína af Upplandaför Hallfreðar. . . Önnur þessara frásagna, og sú sem Hallfreðar sögu höfundur hefur haft miklu meira gagn af, er í Orkneyinga sögu. . . Hin frásögnin . . . er í Morkinskinnu þar sem segir frá sendiferðum Sigurðar konungs Haraldssonar til Gregoriusar bónda Dagssonar.³ Bjarni gerir ítarlegan samanburð á Upplandaförinni í Hallfreðar sögu og lýsingu Orkneyinga sögu á dulbúningi Guðifreys höfðingja, og sýnir orðalagslíkingar með textunum. Næst tekur Bjarni málið til meðferðar í riti sem birtist árið 1976, og endurtekur þá hugmyndir um skyldleika Hallfreðar sögu við Morkinskinnu og Orkneyinga sögu, og minnir á kenningar manna um sannfræðiskort frásagnarinnar: 'Ingen forsker har vistnok taget denne fortælling helt alvorligt som historieskrivning.'⁴ Og nú síðast í fyrra hefur Bjarni gefið Hallfreðar sögu út vísindalega, þar sem hann ritar ítarlegan formála um skyldleika handrita sögunnar og kannar þau meistaralega í því skyni að komast að raun um frumgerð hennar. Þegar Bjarni kemur að frásögninni af Upplandaferð Hallfreðar, gerir hann svofellda athugasemd: 'Annars er þess að geta um þetta atvik Hallfreðar sögu að samanburður við líklega fyrirmynd söguhöfundar sýnir hér sem oftast að Ó-texti stendur mun nær fyrirmyndinni, svo að víða er svipur með orðalagi, og er lítill efi á að M-texti er stytur.'⁵ Sú fyrirmynd sem hér vakir fyrir Bjarna mun vera þátturinn af Guðifrey í Orkneyinga sögu, en í spjalli því sem hér fer á eftir mun ég fjalla um aðra fyrirmynd, og eiga þó orð Bjarna hér engan veginn síður við, að Ó-textinn stendur henni miklu nær eins og víðar.

Lýsingin á dulargervi Hallfreðar hljóðar á þessa lund í Möðruvalla-bók: 'Hallfreðr tok þa stafkarls gerui. hann let leggja lit i augu ser ok sneri vm a ser huormunum ok gerði mikla br(e)ytni a yfir litum sinum. langan bagga hafði hann a baki ok var þar i suerð hans konungs nautr.' Hér er auðsæilega um styttingu á konungasagnagerðum að ræða, eins

³ Bjarni Einarsson, *Skáldasögur* (1961), 198.–200. bls.

⁴ Bjarni Einarsson, *To Skjaldesagaer* (1976), 152. bls.

⁵ *Hallfreðar saga*. Bjarni Einarsson bjó til prentunar. Reykjavík 1977, cxxii. bls.

og Bjarni hefur rökstutt, en fyrirmyndin að dulargervinu er raunar sótt í Stjórn. Líkindin eru auðsæ, þegar lýsingarnar eru settar hlið við hlið:

Hallfreðr tok ser stafkarls
gervi. en *sneri vm hvormvnum.*
ok let riða leiri ok kolum i
andlit ser. hann gerði ser mikit
skegg og let þat lima við haukv
ser ok kialka. var hann þa með
ollv *vkenniligr ok gamaligr.*
Síþan lagði hann a bak ser
tautra bagga lang vaxinn ok var
þar i sverðit konungs navtr. . . .
hafði karl þrongð mikla. ok
hrækði miok i skeggit. . . .

Hallfreðar saga AM 61 fol.
(Texti Flateyjarbókar svipaður.)

Dauid . . . tekr nv þat rað at hann
bræytir sem mest ma hann sinni
asioño oc *torkennir sik.* sva at hann
kastar molldo i avgv ser oc andlit
enn þenr *vpp hvarmana oc glikir sik*
gomlom karli. hann hostar miog oc
hrækir i skegg ser. hyrr hann
hurðir oc hvetvitna þat er fyrir
honum verðr oc lætr nær sem vitstoli.
Stjórn (útg. Ungers), 474–5.

Lýsingin á dulargervi Davíðs er í Samúelsbók hinnri fyrri (21.13), og gerist atburðurinn á útlegðarárum hans, þegar hann er í ónád hjá Sál konungi og engan veginn óhultur um líf sitt. Þótt einsætt virðist að álykta, að höfundur Hallfreðar sögu hafi orðið fyrir beinum áhrifum frá Stjórn, þá eru hér ýmis vandkvæði á sem ekki verður unnt að ráða úr að sinni. Í fyrsta lagi er lýsingin í Stjórn mun nákvæmari og ítarlegri en í Vúlgötu: 'Et immutavit os suum coram eis; et collebatur inter manus eorum, et impingebat in ostia portæ, defluebantque salivæ ejus in barbam.'⁶ Þyrfti því að athuga hvort frávik Stjórnar eigi sér hliðstæður í öðrum latneskum gerðum af Samúelsbókum. Í öðru lagi er brýn nauðsyn að endurskoða ríkjandi hugmyndir um aldur og sköpun Hallfreðar sögu. Finnur Jónsson taldi hana vera skráða um 1200, en Björn M. Ólsen allnokkru síðar: 'Það er auðsjeð, að íslensk sagnaritun er ekki framar í barndómi, þegar hún er rituð. Hún er ekki nærri eins fornleg og t. d. Heiðarvíga saga. Hins vegar ber ekki á, að sagan hafi orðið fyrir neinum áhrifum af riddarasögum (hér er Bjarni Einarsson annarrar skoðunar), og bendir það á, að hún sje að minsta kosti ekki ingri en 1250, og eftir öllum blæ sögunnar að dæma þikir mjer líklegt, að hún sje rituð á firsta fjórðungi 13. aldar, og þá hjer um bil samtíða Egils

⁶ *Biblia Sacra* . . . Paris 1956.

sögu og Eyrbyggju.' Guðbrandur Vigfússon hallaðist helst að því að Hallfreðar saga væri skráð um 1220, og svipaðrar skoðunar er Einar Ólafur Sveinsson: 'Ef ætla mætti á, að höfundurinn hefði þekkt Fóstbræðra sögu og Ólafs sögu helga eftir Styrmi, mundi hún ekki vera mikið eldri en 1220, en gæti verið ögn yngri.' Sigurður Nordal kveður hins vegar svo að orði: 'Aldur sögunnar virðist mega ákvarða nokkurnveginn með samanburði við aðrar heimildir, þar sem hún er yngri en bækur Gunnlaugs munks, en Snorri virðist hafa haft hana fyrir sér, þegar hann ritaði Heimskringlu. Því má telja Hallfreðar sögu ritaða á áratugnum 1215–25.' Bjarni Einarsson er sammála Nordal að því leyti, að Snorri hafi stuðzt við Hallfreðar sögu í Heimskringlu og einnig, að Hallfreðar saga sé eldri en Kormáks saga.⁷ En nú er aðferðum manna við aldursákvarðanir sagna ábótavant á ýmsa lund, enda virðist enginn hafa áttað sig á sambandi Hallfreðar sögu og Stjórnar, þótt ekki þurfi að efast um áhrif hetjusagna Gyðinga á Íslendingasögur. Aldur einstakra sagna verður ekki ákveðinn með neinni öruggri vissu nema tekin séu mið af ritstörfum Íslendinga að fornu, frumsömdum og þýddum, í heild.

Um dulargervi Hallfreðar ber þess enn að geta, að tvö atriði í lýsingunni eiga sér ekki hliðstæður í tilfærðum kafla Stjórnar. Annað er *stafkarls gervið*, en slíks er oft getið í fornsögunum, þegar menn dulbúa sig, og nægir í þessu sambandi að minna á Þorstein drómund í Grettlu, sem ber með sér áhrif frá Tristrams sögu og Ísondar (Tristram var 'allur svo torkynnilegur að enginn maður kenndi hann. Andlit hans var allt steint gulum lit, og hann var í herfilegum vaðmálskyrtli og fornan slagning yfir sér'), Guðifrey í Orkneyinga sögu, eins og Bjarni Einarsson hefur rakið, Helga Hálfðanarson í Hrólfs sögu kraka, Þorstein og Bela í Þorsteins sögu Víkingssonar, og Friðþjóf frækna, sem þó er raunar lýst sem saltkarli. Í Þorleifs þætti dulbýr skáldið sig ekki einungis í stafkarls gervi, heldur bindur hann sér geitarskegg, og minnir það á gervi Hallfreðar. Sú áherzla sem lögð er á *sverðið* í Hallfreðar sögu, kemur lesanda nokkuð á óvart, þar sem Hallfreður notar *sverðið* ekki í viður-

⁷ Sjá Björn M. Ólsen, *Um Íslendingasögur*, 241. bls.; útgáfu Guðbrands Vigfússonar (inngang) á *Hallfreðar sögu*; ritgerð Sigurðar Nordals um sagnaritunina í *Nordisk Kultur* (1953), en vitnað er til þýðingar Árna Björnssonar, *Um íslenskar fornsögur* (1968), 119. bls.; formála Einars Ólafs Sveinssonar í *Íslenskum fornritum viii*, lxxiii. bls.; Bjarni Einarsson, *To Skjaldesagaer*, 126. bls.

eigninni og raunar kemur það ekki við sögu síðar. En í Stjórn skiptir vopnið miklu máli. Svo hagar til að Davíð er vopnlaus þegar hann kemur á fund Abimelechs biskups. Davíð segist vera sendur af Sál í leyndum erindum, 'oc því hefi ek visat fra mer ollvm svæinvn i ymsa staði. at engi maðr skylldi vita með hvershattar boðskap ek fer.' Í Hallfreðar sögu hefur hetjan að vísu með sér tuttugu og fjóra förunauta og lætur þá bíða sín meðan hann fer heim á bæinn, en í Stjórn er það í rauninni tilbúningur að hann hafi vísað sveinum sínum frá sér, því að hann er einn síns liðs. Nú biður Davíð Abimelech um vopn: 'Fa þv mer ef þv hefir at varðvæita vapn nockvð. spiot eða sverð. því at sva braðvm bar at vm hæimanferð mina at ek gaða æigi at taka vapn min.' Hann svaraði: 'Vapn hefi ek æigi til nema þv vilir hafa sverð þat er þv tokt af Goliath risa oc hefir her hirðt verið siðan hia hinu helga clæði epoth.' Davíð svaraði: 'Þetta sverð vil ek gjarna af þer þiggja. því at ecki man annað iafngott finnaz a ollu Gyðinga landi.' En sverðslánið hefur alvarlegar afleiðingar, því að Sál verður ævareiður þegar hann kemst að þessu og lætur taka af lífi Abimelech biskup og hálfan níunda tug kennimanna.

Nú er það eftirtektarvert, að í Hallfreðar sögu grunar Þorleif hver Hallfreður er, en í Stjórn neitar heiðni konungurinn að trúa því að maðurinn í dulargervinu sé Davíð. Að lokum má geta þess, að forsendingar eru engan veginn óþekktar í hetjusögum Gyðinga, og má t. a. m. minna á það, er Sál beiðist þess til mægðar af Davíð, að hann færi sér 'c. prepvcia af hæiðingjum Philistinorum . . . Oc fam dagvm siðarr geck Daud a hendr hæiðingiom Philistim með sina sveit oc drepr af þeim .cc. manna. sneið hann af þeim prepucia . . .' Og hugmyndin um að blinda Þorleif gæti verið runnin frá Stjórn (Fyrri bók Samúels, 11.2), þar sem lýst er boðum Naas við Gyðinga þegar þeir biðja hann griða: 'Kostr skal yðr af mer lifs oc griða með þeim skildaga at ek skal stinga vt ið hægra avga or hofði hveriom yðr sem einvm manni. til þess at þat verði sva æylif skomm ollo Israels folki.' En hvað sem öllu líður, þá er skemmtilegt til þess að hugsa að höfundur Hallfreðar sögu skyldi sækja sér fyrirmynd til Davíðs þegar hann fór að lýsa öðru skáldi kvenhollu.